

עורכים: עוזי רבי, טלי טוני מרקו

כרך 11, גיליון מס' 7, 5 ביולי 2021

מלחמת הצפון והדרום של תימן

ענבל נסים לובטון*

תימן מדורגת באינדקס המדינות השבריריות (Fragile State) לשנת 2021 במקום הראשון מבין 179 מדינות.¹ זו השנה השלישית ברציפות שבה ניצבת תימן בראש הטבלה – ביטוי לחולשה ולפגיעות שהשתקפו במערכי הפוליטיקה, החברה והכלכלה, במאפיינים של לכידות מדינתית ובמידת המעורבות הזרה הגוברת בענייניה באופן ישיר ועקיף. בשנים שקדמו ל-2019 תימן הקרינה אמנם יציבות פוליטית, אבל במחיר של דחיית בחירות ופגיעה בזכויות אזרח בסיסיות ובנוסף, סבלה מקשיים כלכליים, פוליטיים וחברתיים, ומתלות גוברת בסיוע חיצוני, שהחריפו בעשור וחצי האחרונים. מלחמת האזרחים שפרצה בה בסוף 2014, בעקבות השתלטות המורדים השיעים-זִידים (להלן: חותיים), על שם שבט מוצאם) על הבירה צנעא והצטרפות סעודיה ללחימה בתחילת 2015, הובילו את תימן לקריסה והפכו אותה לזירת האסון ההומניטרי החמור בעולם.

ככל שהתארכה המלחמה התחדדה השאלה על דמות המדינה התימנית ומרחביה הטריטוריאליים. המאבק האזרחי שהחל בראשית 2011 בחסות אירועי "האביב הערבי", הניע מהלכים פוליטיים חשובים, אך בלא הכרעה מוסכמת תוך דחיית תכנית לחלוקה פדרטיבית של תימן על ידי תנועות בדלניות בצפון ובדרום. בתוך זמן קצר (מתחילת 2014), הפכה תימן לזירת מלחמה שמקפלת בתוכה כמה רבדים: מלחמה פנים-תימנית מורכבת, שגלשה אל מחוץ לגבולות תימן, והציבה אותה כמדינה

* ענבל נסים לובטון מלמדת באוניברסיטה הפתוחה במחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות ועובדת במחלקה לקידום הוראה ולמידה באוניברסיטה הפתוחה; עמיתת מחקר בפורום לחשיבה אזרחית.
¹ ראו:

[Country Dashboard – Yemen](#), Fragile State Index, The Fund For Peace, accessed on June 20, 2021.
לשם השוואה, ב-2018 דורגה תימן במקום השלישי (לאחר דרום-סודאן במקום הראשון וסומליה במקום השני).

שבה מתנהלת "מלחמה באמצעות שליח" (פרוקסי) בין איראן לסעודיה. בתוך כך, צפו מחדש סוגיית עצמאות הדרום והבעיה הצפונית של מחוז סעדה, מחוז-האם של החותיים, שזכו לתמיכה איראנית. אזורי הדרום, אליהם נמלטו חלק מאנשי הממשל שהודח בידי החותיים, זוהו עם הקואליציה האנטי איראנית שייסדה סעודיה, במטרה להשיב על כנו את המשטר ולמגר את מי שהיו עתה בעיניהם "שלוחה איראנית".

סוגיות הצפון והדרום היו קשורות לא רק למאבקי כוח ולצביון פוליטי, אלא גם להגדרת תחומי המדינה ולגלגוליה במהלך המאה ה-20. תימן העצמאית המודרנית התגבשה והתפרקה במהלך המאה הקודמת, והמלחמה הנוכחית ניזונה מחלוקות העבר. בראשית המאה ה-20 נחלק המרחב התימני בין כוחות חיצוניים לבין שלטון מקומי דתי שיעי-זֶ'ידי. בשנות ה-60 חלו שינויים מהותיים ונוסדו הרפובליקה הערבית של תימן (מדינת צפון-תימן) והרפובליקה הדמוקרטית העממית של תימן (מדינת דרום-תימן הסוציאליסטית). הן אוחדו לרפובליקה של תימן, שהוקמה במאי 1990 בראשותו של נשיא מדינת הצפון לשעבר, עלי עבדאללה סאלח (שהודח בסוף 2011 ונהרג בידי החותיים בסוף 2017). המדינה המאוחדת נדרשה מעת כינונה לשאלת הלגיטימציה, שהוכרעה לזמן מה בכוח במלחמת האזרחים של 1994. בין שלל אתגרים, התמודד השלטון בעשור הראשון של המאה ה-21 עם תנועות מחאה ובדלנות שקמו בצפון המדינה ובדרומה: החותיים והתנועה לשחרור הדרום. החותיים - בני משפחת אל-חותיי ותומכיהם – החלו לפעול בשנות ה-90 והובילו מאבק אלים בשלטון המרכזי ממחוז סעדה שבצפון המדינה. שישה סבבי לחימה אירעו בינם לבין השלטון במהלך השנים 2004-2009, שזכו לכינוי מלחמות סעדה. החותיים תבעו מהשלטון בצנעא ייצוג פוליטי משמעותי והשקעה בפיתוח ובהפניית משאבים למחוז הפריפריאלי הצפוני. בנוסף, מדובר היה באזורי יישוב של רוב שיעי-זֶ'ידי (בצפון ובצפון-מזרח) שבקש לבלום את חדירת השפעות האסלאם הסוני הוואהבי-הסלפי ונציגיו הסעודים, שפעלו באין מפריע וקירבו אליהם צעירים זידים. השוליות של החותיים נשאה אופי גיאוגרפי, פוליטי, כלכלי ודתי² וזכתה בהדרגה לתמיכת מנהיגים שבטיים במחוז סעדה, ככל שהתרבו סבבי הלחימה. היו לכך סיבות שונות, אולם נראה כי העדר יכולת של המדינה לספק בטחון, תשתיות ושירותים, בעיקר באזורים ההרריים, הזינו קונפליקטים כמו זה של סעדה.³

² Khaled Fattah, "Sectarianism and the Politics of Regime Survival", in Lawrence Potter (ed.), *Sectarian Politics in the Persian Gulf* (USA: Oxford University Press, 2014), p.212.

³ Marieke Brandt, "The Irregulars of the Sa'ada War: 'Colonel Sheikhs' and 'Tribal Militias' in Yemen's Huthi Conflict (2004-2010)", in Helen Lackner (ed.), *Why Yemen Matters: A Society in Transition* (London: Saqi Books, 2014), pp.113-117.

ב-2009 גלשה הלחימה, בין החותיים לבין השלטון המרכזי, לשטחי סעודיה ודחפה להתערבותה, ואחר כך שוב ב-2011, בחסות אירועי "האביב הערבי". חרף פרישתו של סאלח בסוף 2011 ובחירתו של נשיא חדש, עבד רבה מנסור האדי, נותר "הסדר של סאלח" על כנו. הנשיא הפורש היה עדיין בעל השפעה וכוח גם ללא עמדה רשמית בכירה. זאת ועוד, ההבטחה והתקווה ליציבות שהיו מגולמות בדיוני ועידת הדיאלוג הלאומי (מרץ 2013-ינואר 2014), לא התממשו. ההתנקשויות בשני נציגי המשלחת מטעם החותיים במהלך השיחות, ואכזבתם מהתכנית הפדרטיבית, הובילו לפרישתם מהוועידה. הללו טענו כי מחוז האם שלהם, סעדה, צורף לשטח פדרטיבי הנעדר גישה לים ומשאבי הטבע שלו מועטים. החותיים ראו בחלוקה הפדרטיבית ניסיון מכוון מצד הממשל המרכזי לפגוע ביכולותיהם הכלכליות וחידשו את הלחימה. ניסיונותיו של הנשיא החדש האדי לפייס אותם בשורת מינויים פוליטיים לא הועילו. בשלב זה הפך סאלח – הנשיא המודח שהיה אויבם המר בשנות שלטונו – לבעל בריתם של החותיים. מה שהחל כסבב לחימה נוסף בראשית 2014, התפתח במהלך אותה שנה לכדי הפיכה שלטונית בראשות החותיים ותומכיהם. במרץ 2015 קיבלה מלחמת האזרחים התימנית ממד אזורי, עם הצטרפות סעודיה ומדינות נוספות, כמו איחוד האמירויות הערביות, ללחימה.

ההתנגדות לשלטון בצנעא הגיעה כאמור, לא רק מצפון. בדרום נשמעו קולות ביקורת נגד מהלך האיחוד של 1990 מראשיתו. הביקורת התעצמה ככל שהורגשו דחיקת אנשי מדינת הדרום לשעבר מעמדות כוח פוליטיות חשובות, הקצאת תקציבים לא-שוויונית, וחקיקה ונורמות ששינו את פני הדרום ואף הרעו את תנאי החיים של תושביו, בעיקר של הנשים. כאשר הקימו פורשי צבא הדרום את "התנועה לשחרור הדרום" ב-2007, הסתופפו בצלה גופים רבים, שהיו בעלי זיקה רופפת. התנועה (אל-חראפ) הפכה לארגון-גג של קבוצות והתאגדויות שרובן קראו לכינון עצמאות מחודשת של הדרום. ככלל, ניהלה התנועה מאבק בלתי אליים בשלטון והשתלבה במחאת "האביב הערבי" בתימן ב-2011.

יחסה של התנועה הדרומית לתכנית הפדרטיבית של ועידת הדיאלוג הלאומי היה דומה ליחסם של החותיים אליה. רעיון הפדרציה באופן עקרוני לא נשלל, אך התכנית שהוצעה נדחתה. נציגי הדרום לוועידה דרשו כי תימנן תחולק לשני חלקים בלבד (במקום שישה, כפי שהוצע בתכנית הפדרטיבית) - דרומי וצפוני. דרישתם נדחתה מחשש שחלוקה כזו תהא צעד ראשון בדרך לפיצולה של תימן. יתרה מזו, בתכנית הפדרטיבית הוצע לחלק את הדרום ההיסטורי לשני מחוזות. למרות שנציגי הדרום בוועידה נטו להסכים לחלוקה זו, עלו במקביל חששות מדחיקת האינטרסים של שני מחוזות הדרום והדרתם באמצעות פעולה משותפת של ארבעת המחוזות הצפוניים. בנוסף, נשמעו טענות כי ההפרדה בין שני חלקי הדרום נועדה להחלישו וכי היא מפצלת באופן מלאכותי בין מרכזי האוכלוסייה והכלכלה של הדרום הממוקמים במחוז המערבי לבין מרבצי הנפט והמחצבים שמצויים במחוז המזרחי. מנהיגים

דרומיים, ביניהם נשיא דרום תימן לשעבר, עלי סלים אל־ביד, הצהירו כי אנשי הדרום לא יוכלו לקבל את התכנית כפי שהיא, ואף הביעו חשש שחוסר שביעות הרצון בדרום מהתכנית עלול להוביל ל אלימות.⁴

כבר בשלביה הראשונים של המלחמה ניכרו שינויים במאזן הכוחות בדרום תימן. כוחות הדרום היו אמנם חלק מהקואליציה נגד החותיים, אבל מערכת היחסים שלהם עם השלטון והמדינה היתה מורכבת. נוכחותם של חלק מאנשי המשטר המודח, שנמלטו מצנעא ופעלו מעדן, בירת מדינת הדרום לשעבר, הוסיפה למתח הקיים בין השלטון לבין התנועה הדרומית ותומכיה. רבים אחרים נמלטו אל מחוץ לגבולות תימן, לסעודיה בעיקר. בכירים בדרום טענו כי עדן הפכה לבירה החלופית של הממשלה, אבל תפקודה היה חלקי ומועט. המוסדות הועתקו אליה אבל רבים מחברי הממשלה שנותרו בסעודיה ובמדינות שכנות העדיפו לנהל את ענייניהם משם. הביקורת נגדם נסובה סביב ניהול לקוי, דחיית תשלום משכורות או הלנת שכר, בעיות מנהלתיות ודחיקה של בעלי תפקידים בדרום. בעיני מובילי התנועה הדרומית כשלו ה"אורחים" מצנעא, שניצלו את הכנסת האורחים של הדרום, בניהול המדינה ובניהול המלחמה.

מי שהיטיבה לנצל את המצב שהשתרר בדרום, ולקדם את האינטרסים שלה באמצעות תמיכה בשאיפות הדרום לעצמאות, היתה אחת מחברות הקואליציה במלחמה – איחוד האמירויות. היא סיפקה גיבוי ותמיכה כלכלית וצבאית ל"מועצת המעבר הדרומית" (או "המועצה הזמנית הדרומית") שנוסדה במחצית 2017 תוך פיצול מהתנועה הדרומית, והפכה לגוף הדומיננטי שמוביל את התביעה לעצמאות הדרום. בנוסף, הכוחות הלוחמים של "רצועת הביטחון" שייסדה איחוד האמירויות לצורך הגנה על מחוזות הדרום מפני החותיים, הפכו למעשה לכוח הצבאי של מועצת המעבר. כוח זה עלה בחשיבותו על אנשי המשמר הרפובליקני של הממשלה המודחת, ובאמצעותו, השתלטה מועצת המעבר על עדן ועל מתקני ממשל חשובים בדרומה של המדינה.

כך נוצרה תמונה של מלחמת כל בכל. למלחמת הצפון והדרום של תימן, שהתנהלה תחילה בין כוחות הקואליציה לבין החותיים, התווסף ממד שחשף את הבקיעים בתוך הקואליציה. החל מ-2017 מתנהלת גם מלחמה פנימית בשטחי הדרום, שמאיימת לסלק את שרידי ממשלת האדי, שהודחה כבר מצנעא, ולכונן עצמאות בדרום. זו מלחמה שחשפה את המתח בין סעודיה לבין איחוד האמירויות והחריפה את מאבקי השליטה בין מועצת המעבר הדרומית ותומכיה, לבין ממשלת האדי. היא נתנה

⁴ Nicole Stracke and Mohammed Saif Haidar, "The Southern Movement in Yemen", Gulf Research Center (GRC, UAE: Dubai), April 2010, pp.3–7, accessed on June 20, 2021; סמי קרונפלד ויואל גוֹזֶ'נסקי, "תימן: מבט לעתיד ה"אביב הערבי", **צבא ואסטרטגיה**, כרך 6, גליון 3, דצמבר 2014, נצפה ב-20 ביוני 2021.

תוקף מחודש לתביעה לעצמאות הדרום ואפשרות ממשית להגשמתה. בניסיון לשכך את הלחימה הפנימית בדרום ולאחד מחדש את כוחות הקואליציה נגד החות'ים, רקמו הסעודים פשרה בדמותו של "הסכם ריאד" מאוקטובר 2019. עיקרי ההסכם, ובראשם כינון ממשלה משותפת של נציגי הדרום וחברי הממשל המודח, לא מומשו במלואם עד לעת הזו.

בראיון שנתן ראש מועצת המעבר הדרומית, עידרוס אל-זובידי, בראשית מרץ 2019 לעיתון הבריטי *The Guardian*, הוא טען כי החתירה להשיב את תימן המאוחדת היא זו שגרמה להתפרקות תימן וקרא לסעודיה, לאיחוד האמירויות ולקהיליה הבינלאומית להיעתר לכינון עצמאות הדרום, כחלק מהפתרון לסיום המלחמה. ראוי לציין שזובידי צירף לתביעה זו שני מחוזות נוספים שלא היו חלק ממדינת הדרום ההיסטורית.⁵ במובן זה תרמה המלחמה להרחבת השאיפות והתביעות הטריטוריאליזם של התנועה הדרומית, וחיזקה את כוחה, על חשבון השלטון המרכזי.

הדרך לסיומה של המלחמה הקשה בתימן מותנית בשרטוטה מחדש של המדינה התימנית ובסיום המאבק בין דרום לבין צפון ומה שביניהם, קרי שרידי ממשלת המדינה המאוחדת והכוחות החיצוניים שמעורבים בלחימה ופועלים כדי להבטיח את האינטרסים שלהם. הכרעה צבאית טרם הושגה, אבל רעיון הפדרציה, בגרסה שונה מזו שהוצעה, עשוי להוכיח בעתיד את חיוניותו.

כל הזכויות שמורות למרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב. ניתן לעשות שימוש לא מסחרי בתכנים תוך ציון שמו של הכותב ומרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב, בתוספת סימוכין וקישור למקור באתר של מרכז משה דיין, <https://dayan.org/he>.

⁵ Patrick Wintour, "No peace in Yemen until south's wish to split with north heard, MPs told", *The Guardian*, March 5, 2019, accessed on June 20, 2021.